

FRAN RAKUŠA IN DOMOZNANSTVO ORMOŠKEGA OKRAJA

Avtorica v prispevku predstavlja življenjsko pot in delo učitelja Frana Rakuše, rojenega v Cvetkovcih pri Ormožu. Zanimala se je za domače domoznanstvo in velja za začetnika slovenskega glasbenega zgodovinopisja. V nadaljevanju je podrobneje predstavljena knjiga Domoznanstvo ormoškega okraja iz leta 1886, ki je postala obvezen učbenik šol ormoškega okraja.

Fran Rakuša se je rodil 22.12.1859 v Cvetkovcih pri Podgorcih (pri Sv. Lenartu), kjer je obiskoval tudi osnovno šolo.² Starša Frana Rakuše sta bila Franc Rakuša in Pepa Zalina (po domače dedek in babica). Oče je bil krojač, čeprav ga je pozimi najbolj veselilo, da se je lahko povesešil kot *trobentar*. Družina je štela pet otrok in prav sin Fran je postal učitelj.³ Leta 1880 je končal učiteljsiše v Mariboru in postal učitelj na Humu pri Ormožu. Prav ta prva leta učiteljevanja na Humu so imela velik vpliv na njegovo ustvarjalno delo. V tem obdobju je bilo na Humu šest mladih učiteljev, ki so ravno prišli iz učiteljsiše. Bili so zelo zagnani in so na novo ustanovili okrajno učiteljsko društvo, katerega tajnik je postal Fran Rakuša. Vsak mesec so se redno sestajali in pripravljali najrazličnejša predavanja. S svojimi prispevki s področja naravoslovja je kot predavatelj sodeloval tudi mladi Fran. Spomini na prva učiteljska leta so se mu vtisnili globoko v zavest in mu ostali vse življenje v nepozabnem spominu. Rakuša je to opisal v »Popotniku« in v »*Pedagogische Zeitschrift*«. Svoje metodične razprave je objavljal v glasilu »*Popotnik*« s podpisom F.R. V stik je prihajal tudi z Antonom Trstenjakom, ki mu je med drugim v pogovorih svetoval, da bi se morali učitelji bolje organizirati in združevati. Rakuša je z vso odgovornostjo vzel resnost Trstenjakovih besed in o tem govoril na srečanjih domačega učiteljskega društva. Članek »*Zgodovina o početku zaveze slovenskih učiteljskih društev*«, ki je izšel v »*Popotnikovem Koledarju*« je bil povod celjskemu okrajnemu učiteljskemu društvu za ustanovitev zveze slovenskih učiteljskih društev. Zato velja Fran Rakuša za duhovnega očeta »*Zveze slovenskih učiteljev*«.

1 Maruša Korpič Lesjak, dijakinja Gimnazije Ptuj, Volkmerjeva cesta 15, 2250 Ptuj.

2 Dr. Ivan Geršak, Ormoški spomini. Fran Rakuša. Založila »Ormoška posojilnica«, 1902, str. 159–161.

3 users.volja.net/marijankr/Z12-brata.html.

Na Humu, kamor je prišel poučevati, je občudoval naravo in se duhovno bogatil. Veliko se je družil z družino Trstenjak s Krčevine, pri kateri so se družili mladi dijaki in se »ogrevali« za narodno delovanje. Družina Trstenjak je dajala »strepo nad glavo« mladim članom »Sokola«. V tem obdobju je semkaj zahajal tudi Flegerič, ki je tej »narodno-zavedni« družini posvetil tudi svoje »*Krčevinske počitnice*«. Vnetim rodoljubom so največ težav povzročali ormoški nemškutarji, ki jih je Rakuša v raznih dopisih v »*Slovenskem Narodu*« močno kritiziral.

Rakuša je poučeval na Humu do leta 1884, od koder je bil zaradi panslavizma premeščen k sv. Bolfenku pri Središču (Kog), kjer je poučeval do leta 1892.⁵ Tukaj je začel v zvezkih izdajati glasilo »*Dom in šola*«, a je izšel le prvi zvezek. Bil je predsednik odseka za nabiranje domoznanskega gradiva ormoškega območja z namenom izdaje knjige o domoznanstvu tega območja. Knjiga je kljub zapletom izšla leta 1886.⁶ Dve leti kasneje je izdal knjigo »*Nas' cesar Franc Jožef I.*«

Nadaljnja Rakuševa življenjska pot

Rakuša si je prizadeval povečati ugled učiteljskemu stanu v različnih zastopstvih. Leta 1892 se je moral umakniti s Koga. Najprej je bil premeščen v Ljubljano, kjer je leta 1895 doživel potres.⁷ Zatem ga je pot vodila v Trst, kjer je postal nadržitelj na Ciril-Methodovi šoli. Dve leti je vodil to šolo, vendar ga magistrat ni hotel potrditi, ker je policija poročala o njem: »*Er ist ein Panslavist I. Ranger, hasst alles aus dem Grunde seiner Seele, was nicht slovenisch ist*«. Kasneje je postal uradnik pri hranilnici in posojilnici, zborovodja in glasbeni pisec. Deloval je v raznih društvih. Nekaj časa je bil urednik »*Gospodarskega lista*«, predsednik, tajnik in pevovodja »*Bratovščine svetega Cirila in Metoda*«, uvedel je »ljudske veselice«, leta 1898 pa je ustanovil »*Delavsko konsumno društvo*« in postal njegov predsednik. Omenjeno društvo je imelo svoj Slovenski dom. Leta 1901 je ustanovil »*Čitalnico pri svetem Jakobu v Trstu*«, ki je imela svoj orkester in pevski zbor. Leta 1896 je v Trstu napisal in izdal knjigo »*Je zmota kratka – dolg je kes*«. V knjigi podaja zapise mladega moža, ki je nekaj časa prebil v zaporu. Leta 1901 je začel izdajati družinski

4 Božidar Flegerič je slovenski pisatelj in pesnik. Flegeričeve »*Krčevinske potočnice*« obsegajo 27 elegij, ki so nekakšna lokalna kronika političnih in prosvetnih dogodkov, večinoma pa so v knjigi parafraze raznih citatov (SS 1890–8).

5 users.volja.net/marijankr/Z12-brata.html.

6 Dr. Ivan Geršak, Ormoški spomini, str. 161.

7 users.volja.net/marijankr/Z12-brata.html.

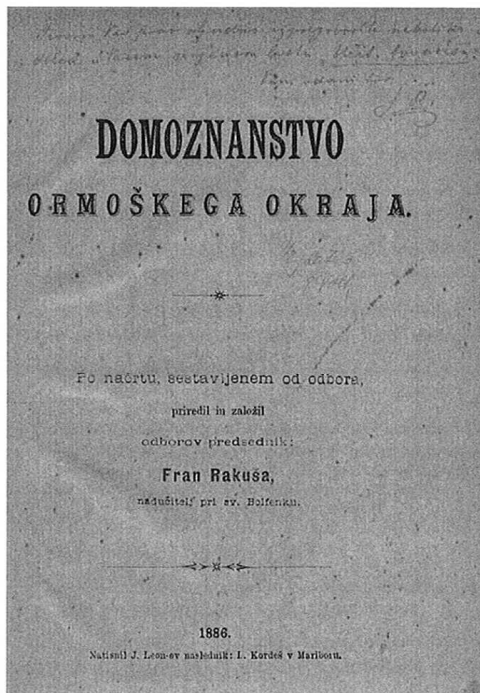
8 Dr. Ivan Geršak, Ormoški spomini, str. 161.

časopis »Slovenska družina«, a je žal izšla le ena številka. Leta 1890 je napisal, založil in izdal knjigo »Slovensko petje v preteklih dobah«. ⁹V njej je strnjen oris razvoja slovenske glasbe do začetka delovanja Glasbene matice ter obsežni življenjepis številnih umrlih ali še živečih skladateljev 19. stoletja. Čeprav podatki niso bili vedno zanesljivi in gradivo ni sistematično obdelano, pomeni to delo upoštevanja vredno oporo pri raziskovanju slovenske glasbene zgodovine. Knjigo na 171 straneh je natisnila »Narodna tiskarna« v Ljubljani. V predgovoru priznava, »da tako ogromno delo je možno izvršiti samo pisatelju, ki biva v velikem mestu poleg bogatih knjižnic, nikakor pa ne selškemu učitelju, ki stanuje oddaljen od omikanega središča tam na kmetih«. ¹⁰ Pri pisanju je uporabil številne vire, različne knjige in časopise, tako slovenske kot nemške. Gre za zelo obsežno delo, saj obsega tri dele. S to knjigo je želel vzbuditi in povečati zanimanje za slovenske pesmi, glasbo ter tako krepiti narodno zavest.

Domoznanstvo ormoškega okraja, 1886¹¹

je delo ki ga je izdal leta 1886, torej v času, ko je delal kot nadučitelj pri svetem Bolfenku (na Kogu). Bil je predsednik komisije oz. odbora, ki je imela namen zbrati tukajšnje domoznansko gradivo. Član tega odbora je bil tudi ormoški nadučitelj Ferdinand Raušl (Ruschl). Zaradi svoje rodoljubne narave je pri zbiranju gradiva prihajal v spore z ostalimi člani odbora, ki so bili nemškutarji. Ti so pritiskali nanj in ga nagovarjali, naj odstopi kot predsednik odbora ter to mesto prepusti nemškemu učitelju Rauschlu. Na to ni pristal, še naprej je zbiral podatke in zaradi njih prepotoval celotno ormoško območje. Zavedal se je namreč, da je Rauschl nemškutar in bo izdal nemško knjigo. Omenjeno delo je bilo prvo delo na šolskem področju in je postalo obvezen učbenik šol ormoškega okraja. Zato so v nemškem časopisu »Marburger Zeitung« med drugim zapisali: »Die in einem Schnupftuch platzhabende windische Literatur ist durch ein »Domoznanstvo« ... von einem Rakuša bereichert worden«. ¹² Pri pisanju knjige mu je bil v veliko pomoč tudi znani zgodovinar Matej Slekovec, ki mu je posredoval veliko statističnih podatkov ter mu knjigo tudi pregledal.

Knjiga je sestavljena iz treh delov, zemljepisnega, zgodovinskega in krajepisnega dela. V uvodu je pojasnilo, zakaj se je odločil napisati knjigo. Predvsem v učiteljskih krogih so si močno prizadevali za izdajo dela, da bi lahko otrokom nazorneje predstavili zgodovino, zemljepis in krajepis tega območja. Rakuša tako navaja – »spoznavaj svojo domovino in ljubil jo bodeš!« Vendar pa je težko poučevati domoznanstvo učitelju, če poznaš »okraj in šolski kraj« le po imenu. Zato je bil sestavljen odbor za zbiranje gradiva s tega območja. Predsednik odbora je bil Fran Rakuša, zapisnikar Simon Štrekelj, odborniki Ivan Jurša, Ivan Košar Fran Megla in Ferdinand Raušl. Pri pisanju tega dela se je Rakuša opiral na različne vire: *Slovenski štajar, Obča zgodovina, Avstrijska in Štajerska zgodovina, Janisch, Muhar, Lapajne, Zgodovina Štajerskih Slovencev, šolske in cerkvene kronike, listine in Statistični imenik c.kr. centralne komisije od leta 1883.* ¹³ Pomemben vir so bili tudi statistični in zgodovinski podatki, ki mu jih je posredoval zgodovinar Matej Slekovec, ta pa jih je povzel iz deželnih in konsistorijalnih arhivov. ¹⁴

9 Adamič, Emil. Glasbena zapuščina Antona Hajdriha: Spisi. 11/1912, 4. zv., Novi akordi.

10 Levec, Fran. Ljubljanski zvon. Slovensko petje v preteklih dobah. 1890, letnik 10, št. 9.

11 Rakuša, Fran. Domoznanstvo ormoškega okraja. Maribor, 1886.

12 Dr. Ivan Geršak, str. 160.

13 Rakuša. Domoznanstvo. Uvod, str. 2.

14 Prav tam, str. 2.: Fran Rakuša se v uvodu zahvaljuje Mateju Slekovcu za posredovano gradivo. Zavedal se je, da bi brez Slekovčevih podatkov težko objektivno sestavil in izdal omenjeno delo.

a. Zemljepisni del¹⁵

V tem obširnem delu so podani osnovni zemljepisni podatki ormoškega okraja: ime, meje, bregovi, doline in potoki, nato sledijo opisi velikosti okraja in imena dolin, prebivalstvo, vreme, pridelki, komunikacije in ceste, šolstvo, zdravstvo, verstvo, fare, jezik in podnarečja, končuje ga z opisom šeg in navad.

Ormoški kraj je mejil na severu na ljutomerski in na zahodu na ptujski kraj, na jugu pa je bila reka Drava, mejna reka ormoškega okraja s Hrvaško. Razdeljen je bil na 31 občin in je meril 4 kvadratne milje. V okraju je bilo 17698 prebivalcev, ki je bilo v glavnem katoliškega porekla, in so govorili slovensko, le ob hrvaški meji in ob »Medjimurju« so govorili čisto kajkavščino. Na območju so bila tri narečja: središko, bolfensko-miklavževsko-ormoško, svetinjsko-tomaževsko-lenarško-velikonedeljsko. Središko narečje je bilo čista »kajkavščina hrvaška«. ¹⁶ Na območju je bilo 3776 hiš, od katerih je bilo več kot polovica zidanih. Glede podnebnih vremenskih razmer piše, da je bil tukaj precej vlažen zrak. Kot vzrok navaja reko Dravo, ob kateri je bil ob 7,58 dolgem toku precej močvirnat svet. Pogoste so bile toče, ki so vsako leto uničile precej vinogradov. Plohe pa »prihajajo iz smeri sv. Tomaža preko Jeruzalema. Spomladi (marec) in zgodaj jeseni (september) uniči letino tudi slana. Značilna so vroča in suha poletja ter deževne jeseni, pozimi pa navadno zapade precej snega. Tla so peščena, prodnata, lapornata in glinena. Zato tukaj najbolj uspeva vinska trta, ki so jo na to območje prinesli Rimljani. Rakuša navaja, da so še pred časom tukaj pridelovali najboljša evropska vina. To območje imenujejo »ormoško-ljutomersko-šiponsko vinsko okrožje«. Žal je v zadnjem obdobju vinogradništvo nazadovalo, predvsem zaradi slabih letin, kar je bilo povezano s slabšim gnojenjem in posledično s slabo rodovitnostjo vinogradov. Sicer pa je tukajšnji šipon znan po svoji sladkosti in močni aromi. Leta 1873 je na svetovni vinarski razstavi na Dunaju svoja vina razstavilo 22 posestnikov tega območja, od katerih jih je bilo 17 nagrajenih. Razvito je tudi sadjarstvo, iz sliv, droži in tropin so kuhali žganje. Med gozdovi so prevladovali bukovi na severu ter mešani (bor, breza, gaber) na jugu. Na SZ pa je bil smrekov gozd. V nižinah so uspevali koruza, rž, pšenica in krompir. Izmed živine so prevladovali v ravninskem podravskelem svetu konji, prašiči in drobnica (purani, gosi, race). Veliko kmetov se je

¹⁵ Prav tam, str. 5–15.

¹⁶ Prav tam, str. 13: Kajkavščina je eno izmed treh glavnih hrvaških narečij, ki je pravzaprav hrvaški pokrajinski jezik. Kajkavščina je znotraj hrvaščine najbližji sorodnik slovenskega jezika. Op. avt.

ukvarjali s čebelarstvom in pridobivanjem medu. Izmed divjih živali zasledimo divje zajce, race, lisice, jazbec. Ob Dravi so bili tudi fazani in jerebice. Veliko škodo, predvsem na območju Cvetkovcev, so naredili volkovi, ki so prišli z dravskega »Otoka«. Rakuša opiše dogodek, ko je prišla leta 1870 v vas Cvetkovce volkulja z mladiči. Napadli so vola in pojedli več glav živine, ki se je pasla na območju »Otoka«.

V rekah in potokih (Pesnica) je bilo veliko rib, ki so jih lovili tukajšnji kmetje. Cvetkovčani so pravili, »da če en teden rib ne jedó, ne mogo se ničesar do sitega najesti«. ¹⁷ Veliko so jih nalovili za prodajo, tako so lahko s prihodkom plačali letni davek. Območji Huma (Holm) in Koga sta bili znani po apnencu. Na Humu so bili štirje kamnolomi, na Vitanu (Kog) pa eden. Apnenc so prodajali za zidanje in prodajo. Čez to območje je bila speljana železniška proga Pragersko–Ptuj–Velika Nedelja–Ormož–Središče–Budimpešta. Glavne ceste so bile državne in občinske. Poštni uradi so bili v Ormožu, Središču, pri Veliki Nedelji in v sv. Miklavžu, poštna postaja pa je bila v Mihalovcih. Iz Ormoža proti Ljutomeru sta bila organizirana vozna pošta ter telegraf.

V ormoškem okraju je bilo 10 šol. Tako je v Ormožu in v Središču na štirirazrednicah poučevalo po šest učiteljev, na trirazrednicah pri sv. Miklavžu, v Svetinjah in sv. Tomažu po štirje, na dvorazrednicah pri sv. Bolfenu, na Humu in pri Veliki Nedelji po trije, na enorazrednicah na Runču in pri sv. Lenartu pa po dva učitelja. Zraven so bili všteti tudi veroučitelji.

Glede zdravstvenih razmer navaja, da so se pojavljale mrzlica, griža in davica, ki je bila še posebej nevarna bolezen za otroke. Na tem območju so bili zdravnik ter po en ranocelnik v Ormožu in Središču. Bile so tudi tri babice, ena v Ormožu in dve v Središču. Živinozdravnik je bil v Ormožu, bila pa sta tudi dva »konjederca« (v Ormožu in Lahoncih). Mrličje »ogleduje v Ormoži zdravnik, drugje po farah pa za to odrejeni možje«. ¹⁸

¹⁷ Prav tam, str. 10: Pesnica je 69 km dolga slovenska reka, ki izvira pri naselju Pesnica (Pöbnitz) v Avstriji in se kot levi pritok pri Ormožu izliva v Dravo. Največji pretok je v padavinskih obdobjih, marca in novembra, najnižji pretok pa v sušnih obdobjih, večinoma avgusta in septembra. Že v preteklosti je bila bogata s številnimi vrstami rib, npr. z ostriz i, s smuč i, som i, krap i. Op. avt.

¹⁸ Konjederec je slabšalno ime za nekoga, ki se je poklicno ukvarjal z odstranjevanjem živalskih trupel. Op. avtorice.

Za varnost sta skrbela odsek žandarmerije in finančne straže z oddelki v Ormožu in Središču. Na območju je bilo sedem far: Ormož, dekanija Velika Nedelja, Središče, sv. Bolfenk, sv. Miklavž, Svetinje, sv. Tomaž in sv. Lenart v Podgorcih.

Zelo zanimiv je tudi opis šeg in navad na tem območju. Veliko ljudi je še verovalo v coprnice. Številne uroke pa so uporabljali v nevarnosti slabega vremena in neviht. Med drugim navaja, da se »toča ali sploh nevihta odpravi, če se z blagosovljenim lesom kuri«. Zanimiva je navedba pustnih likov. Pravi, da v pustnem času »hodijo kurenti po vaseh ali uže kot orači ali nosijo kokota, velbljoda, lintverna, morsko deklico ali kaj drugega smešnega, zakar dobodo mesa, jajec in klobas«. ¹⁹

b. Zgodovinski del²⁰

Podan je kratek zgodovinski oris tega območja od rimskega obdobja do leta 1848. Oris se začne z navedbo, »da pogostoma izkopa naš delavec v vinogradih ali izorje oratar na polji rasne kamene reči, katere ljudstvo navadno »strela« haziva misleč, ka so to iste stvari, koje kakor blisk/strela/ iz oblakov na zemljo padajo«. ²¹ Najstarejše prebivalce tega območja imenuje »lbere«, ki »so prišli bajé iz vzhodnih krajev«. Živeli so v »zemeljskih duplih, oblačili se v obleko iz kož divjih zveri, sešitih z ličjem in z živalskimi črevi, a hraneč se od divjačine. Ognja še poznali niso ter vsled tega tudi mesa niso kuhali, nego so surovo ali po osušeno používali«. ²² Bili so »zelo pomešani s Kelti in tedaj že prej tod stanovali kakor so prišli Kelti v naše kraje in potem takem bili bi naši prednamci /Sloveni/ prvi znani stanovniki štajerske zemlje. ²³ Rakuša omenja tudi Rimljane, ki v te kraje »ok. 30 do 40. let pr. Kr. prišli so, ... ker na vzhodnej strani našega okraja se še nahajajo dendenes sledi rimske ceste, koje ljudstvo stara cesta ali ajdovska pot naziva in ki je vodila iz Ptuja mimo Ormoža, Holma, skozi Šalovce in Godenince v Štrigovo«.

Leta 378 so najprej na to območje prišli zahodni Goti, za njimi pa Huni s kraljem Atilo na čelu. Po njegovi smrti so na to območje vdiral germanska ljudstva, v »letih 568

do 570 so tedaj se stalno naselili pri nas Slovenci ter našli tu vže nekoliko svojih bratov in od te dobe stanujejo še v naših krajih Slovenci dendenes«. ²⁴ Nenehno so jih ogrožali »v zahodu Franki, v vzhodu pa Obri«. Slovenci »imenovali so te svoje sovražnike pesoglavce, ali pesjanec«. ²⁵ Okoli leta 900 so na to območje vdrli »Madjari«, a jih je Friderik Ptujski (I) premagal in jim »odvzel vso krajino«. Leta 1200 je daroval Friderik Ptujski to območje nemškemu viteškemu redu, »ker mu je bil le-ta v boji zoper Madjare zeló v pomoč«. Že leta 1596 so na to območje vdrli Turki. Tako so »leta 1542 razdjali Središče z gradiščem in mesto Ormož. Zelo hudo razgrajali so Turki v ormoškem okraji tudi l. 1605, ko so oropali in oskrunili farno cerkev v Ormoži«. ²⁶ Omenja tudi kruce, ki so prav tako ogrožali ormoško območje. ²⁷ Ti so »meseca svečana leta 1704 prihrumeli iz sosednje Ogrske v velikih tropah, ki so se deloma na srediških, deloma pa na šalovskih tratih utaborili. Od tod hodili so oboroženi s puškami, sabljami, nekateri so tudi imeli samó natakne kose in gnojne vile ali sekire na drogovich, po vseh naših krajih

24 s. n., str. 16: Naselitev Slovanov v Vzhodne Alpe je proces, ki je potekal od 6. stoletja do 9. stoletja z vrhuncem v zadnji četrtini 6. stoletja.

25sl.wikisource.org/wiki/Pesoglavci,_pe: Narodno blago koroških Slovencev: Pesoglavci, imenovani tudi pesijonarji, so živeli na Pesjonarskem. Bili so ljudožerci, ki so hodili v naše kraje loviti ljudi za suženjstvo. Pesoglavci naj bi imeli nos in oči, sicer pa glavo podobno psom, hodili naj bi po vseh štirih kakor živali, a tudi po dveh.

26F. Rakuša. Domoznanstvo ormoškega okraja, str. 17.

27Vodič po zgodovini: mojkras.info/index.php/vdorikrucov: Ime kruz ali kurutz izhaja iz latinske besede »cruciatuus«, s katero so označevali vojake križarskih pohodov. V 16. stol. so si to ime nadeli uporni ogrski kmetje, ki so pod vodstvom Jurija Dosa zanetili pravo kmečko vstajo po celotni Ogrski in je zahtevala ogromne žrtve tudi med civilnim prebivalstvom. Kruzi so celo ustanovili svojo državo leta 1705, ki ji je vladal princ transilvanske kraljeve hiše Rakoczy. Po dolgih večletnih bojih s cesarsko vojsko avstrijske monarhije, so kruzi 1. maja 1711 končno položili orožje in ponovno so bili priznani privilegiji ogrskih stanov in plemstva. Tipično orožje kruzov je bila zraven sablje še sekira. Lahka konjenica je uporabljala še dolgo bodalo, obešeno na desno stran sedla. Kruzi so vdrlí v naše kraje že v začetku 17. stol., pravi naval pa je bil konec 17. stoletja. Pozimi leta 1704 so kruzi prešli Muro in se utaborili, eni v Medžimurju, drugi pa v Razkrižju ter od tod hodili na roparske pohode. Kruzi niso le ropali in požigali domov, temveč so tudi z ljudmi grozovito ravnali. Nekatere so ustrelili, druge do smrti potokli, enim so odsekali roke ali noge, drugim odrezali ušesa in nosove... Leta 1704 so kruzi vdrlí na Štajersko ter oropali okolico Ljutomera in Ormoža. Ormoški župnik Ivan Dvorčić je poročal, da so oplenili župno cerkev in odnesli za 500 goldinarjev dragocenosti.

19Prav tam, str. 14. Ime kurent je bilo splošno ime za pustno masko. Op. avt.

20Prav tam, str. 15–20.

21Prav tam, str. 15: Ljudje so bili zelo vrazvevni in so marsikaj povezovali z nadnaravnimi pojavi. Op. avt.

22Prav tam, str. 15: Kavkáz je 1100 km dolg in 180 km širok gorski svet , ki poteka v smeri od vzhoda proti zahodu med Črnim morjem in Kaspijskim jezerom . Iberia je področje južno od Kavkaza, od koder je vdrló plemo Iberi.

23s. n., str. 16: S »starimi Slovenci« verjetno misli Venete. Op. avt.

na rop«. ²⁸ Leta 1809 so na to območje prišli Francozi.²⁹ Največ škode so naredili na območju Središča ob Dravi, saj so jim morali »Središčani prepustiti svoja stanovanja, živino in sploh vse imetje, dokler jim ni bila volja odriniti iz naših krajev.«³⁰ »Veliko trpeli so prebivalci ormoškega okraja, posebej uni ob Dravi, leta 1848.«³¹ Na ormoško območje so vdrli »Madjari pod poveljstvom obersta Perezel-ja; njemu nasproti postavil se je general Nugent s 10.000 cesarskih vojakov, ki jih je zbral med Ptujem in Ormožem. V Ormoži so Madjari ropali, da je bilo strah. Na južno-zahodnej strani Ormoža postavili so Madjari svoje topove našemu vojaštvu, ki se je na Hajndlu hitro zbralo, nasproti. Bitev ni dolgo trpela; že za nekoliko ur so Madjari odnesli pete in se zopet vrnili od koder so prišli.«³² Nasploh pa so veliko škodo na tem območju naredili lakota in kužne bolezni.³³

c. Krajepisni del³⁴

To je najboljše poglavje v knjigi, kjer je podan zelo natančen krajevni opis tega območja. Posebej opisuje zgodovino šolstva v posameznih občinah, šolske okraje, opise cerkva in far, opis vasi in ostale znamenitosti.

Občina Ormož³⁵: Najprej sledijo podatki o začetku šolstva v Ormožu. V ormoški šolski okraj so spadale občine: »mesto Ormož z dvema predmestjima in Dobravo, Hardek, Pavlovci, Pušenci, Litmerk in neki del iz Lešnice in Libanje«. Mesto Ormož je bilo sicer občina ter sedež in ime okraja. Imelo je železniško postajo ob reki Dravi. V mestu je bil vsako soboto mali sejem in ob njem še letno pet živinskih sejmov (na cvetni petek, 25. maja, v ponedeljek po Jakobovem, 21. septembra na matejevo in 11. novembra na martinovo). Rakuša razpravlja tudi o nastanku in izvoru imena mesta Ormož. Nato govori o vpadu Turkov v Ormož, ki so ga leta 1532 in 1605 požgali

²⁸Rakuša. Domoznanstvo, str. 18.

²⁹Ob prihodu v slovenske dežele francoska vojska ni pokazala razumevanja za lokalno prebivalstvo, saj ga je močno obremenila in izžemala. Prebivalstvo je zato prihod Francozov leta 1809 sprejelo s precejšnjim strahom in odporom, k čemur sta pripomogli tudi dodatna protifrancoska propaganda avstrijskih oblasti in spodbujanje avstrijskega in deželnega domoljubja. Op. avt.

³⁰Rakuša, Domoznanstvo, str. 19.

³¹Prav tam, str. 19.

³²Prav tam, str. 19.

³³V 17. stoletju je grozila slovenskim krajem kuga. Središče ob Dravi je prizadela leta 1645 in 1681. Op. avt.

³⁴Rakuša. Domoznanstvo, str. 20–87.

³⁵Prav tam, str. 20–27.

in oropali. V mestu je bilo 129 hiš in 1130 prebivalcev. V mestu je bil sedež »okrajne sodnije, davkarije, poštnega in telegrafskega urada z nabiralnico za pošno hranilnico, žandarmske postaje, finančne straže, merstva za sode, enega bilježnika in dveh odvetnikov, doktorja vsega zdravilstva in enega ranocelnika, okrajnega zastopništva, okrajnega in krajnega šolskega sveta, ljudske šole in župnijskega urada«.³⁶ V mestu je bilo tudi več uradov: »Podružnica štajersko deželne gospodarske družbe, okrajno učiteljsko društvo z okrajno knjižnico, mestna hranilnica, poštna hranilnica, slovenska posojilnica, katoliško politično društvo Sloga, Čitalnica in društvo ognjebrancev. Bolnišnico za 6 bolnikov in 6 žensk je ustanovila nekdanja ormoška gospodsk«. ³⁷ V nadaljevanju opisuje mestno faro sv. Jakoba v Ormožu in istoimensko cerkev. Opisuje njeno notranjo opremo in poslikavo. Govori tudi o ustanovitvi frančiškanskega samostana v Ormožu leta 1495 in njegovi ukinitvi oz. prodaji, 4. oktobra 1798. Zanimiv je tudi Rakušev opis ormoškega gradu, navaja pa tudi njegove lastnike skozi zgodovino. Opis Ormoža končuje z vpadom Ogrov v Ormož, 8. novembra 1848, ter navaja zapis o tem v šolski kroniki: »8. novembra 1848. vdrli so Ogrji v šolo, uničili šolski arhiv in umorili v šolske sobi dva avstrijska vojaka od Perezellovega polka, tri pa so lovili; takrat je bila šola enaka mesnici.«³⁸

Hum:³⁹ Na 302 m visokem hribu sta stala šola in cerkev. Šola, ki je bila dvorazredna in samostojna, je obiskovalo 88 dečkov in 94 deklic (203 otroci). Cerkev je bila posvečena sv. Ivanu Krstniku in je bila podružnica »farne cerkve ormoške«. Sicer pa je bil Hum občina, kamor sta spadala Krčevina in Frankovci z Loperšicami. V 79 hišah je živel 378 prebivalcev. Ha Humu so rasli vinogradi, v nižini pa so ležale njive in pašniki. Na območju humske občine sta tekla dva potoka: Račjak, ki je pritekel iz Krčevine ter se izlival v Dravo, in Libanja, ki je pritekla iz miklavževske fare ter se prav tako izlivala v Dravo. Ime Hum je izhajalo iz izpeljanke holm/hrib.⁴⁰

Občina Središče:⁴¹ Rakuša najprej poda zgodovinski oris šolstva na območju Središča. V letu izdaje knjige je bila šola štirirazredna in je imela »400 za šolo godnih otrok«.

³⁶Prav tam, str. 23.

³⁷Prav tam, str. 23.

³⁸Prav tam, str. 27.

³⁹Prav tam, str. 27–34.

⁴⁰V stari slovenščini je bil Holem hrib, iz tega izhajajo izpeljanke Holm, Hum. Enako se nadaljuje izpeljanke Homula/Gomila (hriboviti kraj).

⁴¹Rakuša. Domoznanstvo, str. 34–45.

V središki šolski okraj so spadali kraji Grabe, »Obrežje«, Godenininci, Šalovci in trg Središče. Šola je stala na Grabah. Prvotna župnijska cerkev je bila posvečena sv. Jerneju in je stala na območju »Cirkovec«. Verjetno so to Turki uničili in postavili novo leta 1316 na Grabah. Posvečena je bila Sv. duhu. Šele 23. oktobra 1519 jo je posvetil lavantinski škof Lenart. Fran Rakuša pa navaja tudi »sljudsko pravljico« o nastanku cerkve Sv. duha: »Ko je namešč Drava prejšnjo v cerkev na »Cerkvišču« podkopavala, hoteli so jo farani rešiti ter jo predstaviti v Središče ali vsaj dalje od Drave. Preden so se tega dela lotili, hoteli so določiti kraj, kamor bi jo prestavili. Po tem posvetovanju pa se sprejé; kajti nekateri hoteli so jo imeti na Solarjevem bregu, kjer je sedaj mirovdvor, a drugi pa na Dogševem bregu na Grabah. Ali sv. Duh, ki je obe stranki zapustil, pomagal je sam cerkvi iz velike nevarnosti. Cerkev vzdignila se je v zrak ter takó rómala na svoj od sv. Duha jej določen prostor. Ravno, ko je prišlo do torišča, kjer sedaj stoji, zapél je pri Dogši na Grabah petelin, kajti to se je godilo ravno o polnoči. Cerkev je posvečena svojemu rešitelju sv. Duhu.«⁴² Na središkem trgu so leta 1630 postavili podružnično cerkev. V središki občini je bilo v 376 hišah 2258 prebivalcev. Sledi opis posameznih vasi na območju Središke občine in doda nekaj zanimivosti. Grabe so »dobile ime od grab, ki se ondi nahajajo. V Obrežju hiše stojè na od juga proti severu v poševnoj meri ležečem obrežji; od tod ime Obrežje. Šalovci so ime dobili že v davnih časih, ko so panonski Slovenci še v zadrugah živeli, po glavarju zadruga Šalo.«⁴³ V Šalovcih so imeli svoj tabor tudi kruci. Skozi kraj pa bi naj tekla tudi rimska cesta, saj so leta 1820 našli dva rimska miljnika. V gozdu ob cesti je nekoč bil tudi ribnik, »od koder ni mogla voda odtekati, bil je črn mlaj, s katerim so si nekđaj v Šalovcih domače platno barvali.«⁴⁴ Vaščani so bili zelo vraževerni, saj so med letoma 1660 in 1670 »sežgali na grmači neko coprnico, ker so ji v treh prilikah dokazali, da je res coprnica.«⁴⁵ Vas Godenininci je dobila ime po »nekdanjem glavarji zadruga Godeninu.« Tudi ta vas je znana po rimski cesti. Tako so ok. leta 1866 »kopali v gozdu na Bregih, kjer je še sedaj majhen hrib gomili podoben, rakvo kralja Atila, pa niso ničesar drugzega izkopali, kakor opeko in stavbeno kamenje.« Zanimiv je bil tudi občinski travnik v Mlačinah, kjer je bila »črna mlaka«. Ime je dobila po pijavkah, »po katere so hodili zdravniki iz vseh krajev«. Največji kraj v občini je bilo Središče, ki je imelo značaj trga. V 172 hišah je bilo 1935 prebivalcev. Ob cerkvi Marije sedem žalosti je stal še rotovž iz leta 1843. V Središču so bili »poštni urad,

nabiralnica za poštno hranilnico in slovensk bralno društvo – Edinost s posebej dobrim pevskim društvom. Tudi jeden zdravnik je do sedaj vedno v Središči domiciliral« Trg je dobil ime po Dravi »Središče, katerega je obtekala od vseh strani reka Drava tako, da je stal na otoku, kar tudi nemško ime Polstrau/Polostrov označuje. Omenjen grad stal je na sedanje občinske trati ondi, kjer se še sedaj vidi grič; ta prostor imenuje se tudi Gradišče. Na griču raste tudi lipa tržanom v veden spomin: naj bi ohranili trgu narodno lice ter ne ponemčevali kar je skozi stoletja bilo slovensko!«⁴⁶ Rakuša nato opiše kratko zgodovino gradu in njegove lastnike. Grad »Središče« so verjetno uničili Turki leta 1479. Po legendi naj bi bila cerkev in grad povezana s podzemnimi rovi. Iz razvalin gradu je postavil leta 1630 Vido Sveder s pomočjo drugih tržanov kapelo D.M. sedem žalosti. Središki trg je bil omejen z »vrško« mejo, ki jo »ni smel nihče brez posebnega dovoljenja prekoračiti. O velikih praznikih, kakor ob binkoštih, so se te meje preglejevale. To opravilo je bilo vsem Središčanom v razveseljevanje, kajti vse, mlado in staro, vse je bilo pogoščeno in obdarovano«. Posebna težava Središčanov je bila v tem, da je središka farna cerkev stala na posestvu ormoške graščine. Zato so ji morali plačevati davek, prihajalo je »do mnogih razprtij in dolgotrajnih pravn, katero njim je po večkratnih obravnavah deželno nadomestništvo razsodilo leta 1654. Ormožani in Srdiščani so imeli mnogo razprtij še zavoljo ribičije in izvanrednega davka, katerega so morali Srdiščani ormoškemu grajščaku odrajtovati.«⁴⁷ Opisana je tudi škoda, ki so jo povzročili kruci. Kot zanimivost naj omenim, da so junija 1799. leta potovale skozi Središče tudi »četiri čete Rusov iz Ogerskega na Laško. Ta ogromna armada 11.000 mož se je vračala nazaj z Laškega v svojo domovino 1808. leta.«⁴⁸ Za njimi so v Središče decembra 1809 prišli tudi Francozi, ki so bili tukaj kot mejna straža. Vendar niso ostali dolgo, saj so to območje zapustili že januarja leta 1810. V prelomnem letu 1848 so v Središču zbrali »nacionalgardo, da bi se lažje postavili sovražniku v brank«. Vseh gardistov je bilo 80 in so bili opremljeni s sabljami in puškami, ki jih je kupila občina.⁴⁹ Obleko pa si je moral vsak kupiti sam. Ko so »Madžari 8. novembra zaran v Središče prišli, se jim Srdiščani niti pokazali niso. Po omenjeni revoluciji pa je bila ta straža razpuščena, sablje in puške so morale v Gradec poslati.«⁵⁰

46Prav tam, str. 40.

47Prav tam, str. 41.

48Prav tam, str. 43.

49V Središču je bil organiziran oddelek »štajerske narodne straže«, bil je del polka, ki je imel sedež in glavnega poveljnika v Gradu.

50Rakuša. Domoznanstvo, str. 45.

42Prav tam, str. 40.

43Prav tam, str. 37.

44Prav tam, str. 38.

45Prav tam, str. 38.

Občina Sv. Bolfenk (Wolfgang):⁵¹ Tukaj so se razprostirale dobro obdelane gorice in gozd, »v katerem so razstajale razne zveri, kakor np. volkovi, o čemer nam priča ime vasi »Volko morje«, t.j. kraj, kjer se nekaj ljudi je volkove umarjali.«⁵²

Leta 1681 je na tem območju razsajala kuga. Ljudje so »takó gosto umirali, da so morali mrliče doma na občinskih tratah in drugod pokopavati, ker pokopališča bila so že prenapolnena.« V kraju sta izstopala stara šola in cerkev. Šola je stala v Občini Kog. Kog »izvajajo nekateri od nemškega Gehach/Gehäcke, to je obsekan gozd«. A. P. Dajmko misli, da prihaja od »kuga«. Nekateri pripovedke namreč pripovedujejo, ka so tu ob času kuge pokopavali množino mrličev ter pri pogrebih vpili: *Koj kuga, koj kuga! Miruj kuga!*⁵³

Jastrebci: Ime te občine je izhajalo iz besede »jastreb« (ptica ujeda). V kraju je bil vrh »Ciganija«, dobil je ime po ciganih, ki so tu »v bližnjih šumah ob meji štajersko-ogerske najraje pohajali, kakor pripovejejo ljudje.«⁵⁴

Adrijanci: Občina je obsegala vasi Adrijanci in Godenci. Ime je občina »dobila od nekdanjega zadruskega glavarja Adrijana.«⁵⁵

Vitan: Občina je obsegala vasi Vitan in Lačaves. Ime Vitan je »izhajal od besede »viti«, a Lačaves je ves lačnih. To ime nastalo je iz korenike »lač«, kar je skrajšana oblika od lakota ter z nastavkom »ves«.⁵⁶

Občina Sveti Miklavž: Šolstvo je imelo v kraju dolgo tradicijo. Šolo je obiskovalo 147 fantov in 187 deklic. »Šolsko obiskovanje ni kaj povoljno, kajti več od polovice otrok je viničarskih, ki v poletnem času pasejo in svojim staršem pri delu pomagajo, a po zimi pa nima potrebnih obleke, posebe v sedanjih hudih časih ne.«⁵⁷ Občina je imela 2387 prebivalcev. Najvišji hrib je bil 345 m visoki Jeruzalem. Zgodovina tega območja se opira na zgodbe o turških vpadih. Omenja se zmaga Slovencev nad Turki v »Babjem klancu« leta 1664. 40 let pozneje (1704) so na istem mestu Miklavževčani premagali kruce. Omenja tudi ljudsko pravljico, da »leži pre pod miklavževsko cerkvijo pozoj in sicer takó, da ima glavo pod velikim oltarjem, rep

pa v bližnjem studencu. Kadar se pozoj obrača, poka prě cerkveni zid: za tega so ga morali z železnimi šinami zvezati. Ako kateri župnik pozoja črnemu dijaku proda, zajaše ga ta v zrak: naredi pa s tem velik vihar in točo, kakor na pr. l. 1861 in 1882.«⁵⁸

Svetinje: Takrat samostojna župnija z omenjenim šolskim okrajem. Šolo je obiskovalo 240 otrok. Cerkev so postavili vinogradniki 1730. leta z željo, »da bi njim Bog obvaroval vinograde vseh nadlog.«⁵⁹ Na tem območju je pustošila kuga v letih 1646, 1680, 1682 in 1683.⁶⁰

Runeč: Kraj je bil znan po šoli, ki je stala na 312 m visokem hribu. Sicer pa se je tukaj rodil slovenski pisatelj in domoljub J. Skuhala, ravnatelj semenišča in prof. bogoslovja v Mariboru.

Sveti Tomaž: Fran Rakuša je objavil pesem, ki jo je napisal tomaževski nadučitelj J.M. in v kateri ta opisuje posamezne tomaževske vasi.⁶¹

Sveti Lenart pri Veliki Nedelji/Podgorci. To je bilo ime občine ali srenje, kamor so spadale še vasi »Cvetkovski vrh, Brsnica, Preclava, Podgorci in Strijanci.«⁶² Podgorci: »vas leži v znožju dveh hribov obsajenih z vinsko trto, tedaj pod goricami.«⁶³ V občino je sodil tudi Sodinski vrh. Ohranjena je pravljica o »nekaj bogatih sodinskih grajščakih.«⁶⁴

Velika Nedelja: Rakuša navaja, da je najstarejša cerkev pri Veliki Nedelji stala nekoliko severneje od današnje cerkve. Posvečena je bila sv. Mihaelu. Nastala naj bi okrog leta 840, ni pa znano, kdaj naj bi izginila, verjetno pred letom 1236, ko se je že pojavila današnja cerkva. Kraj je dobil ime tako: »Velika nedelja je dobil svoje ime v spomin velike zmage Friderika I. iz Ptuja s pomočjo nemških križnikov proti Madjarom 1199.«⁶⁵ Križniški red, ki se je tukaj naselil, je dobil patronat nad ormoško, središko, miklavževsko, humsko in tomaževsko cerkvijo. Skozi kraj je bila speljana železnica in velika okrajna cesta, tukaj

58Prav tam, str. 57.

59Prav tam, str. 58.

60Prav tam, str. 61.

61Pesem »Fara tomaževska zmir je slovela« je še danes znana med prebivalstvom tomaževskega območja. Iz pesmi lahko vidimo, kako so živeli prebivalci tega območja v takratnem času, opis pokrajine, letine, navade ljudi...

62Rakuša. Domoznanstvo, str. 73.

63Prav tam, str. 73.

64Prav tam, str. 71.

65Prav tam, str. 83.

51Prav tam, str. 45–48.

52Prav tam, str. 46.

53Prav tam, str. 47.

54Prav tam, str. 48.

55Prav tam, str. 48.

56Prav tam, str. 49.

57Prav tam, str. 54.

sta stala tudi železniška postaja in pošta. Nato navaja še nekaj zgodovinskih dogodkov npr. vdore Turkov (1418, 1446, ...), vdore Ogrov (1446,1481), kručev (1704), slabe letine (1709, 1718, 1782), potresa (1838, 1880), nemirno leto 1848...

Sklepne misli

S knjigo »Domoznanstvo ormoškega okraja« je avtor podal oris celotnega ormoškega območja skozi zgodovinski, zemljepisni in krajepisni del.

Ob koncu je zapisal:

»Ogledali smo si našo ožjo domovino; ogledali smo si posamezne kraje, hribe, doline in potoke, travnike in polja; ogledali smo si šole in cerkve, tu in tam še celó posamezne hiše; videli smo kraje, kateri so nam v trenutku morda bolj dopadali, nego naš rojstveni kraj: pa vendar ga ne bi zamenjali z našim! Sedaj še le uvidimo prav, kako istinite so te-le besede: Povsod je dobro, pa domâ je najbolje!«

Ključne besede

Učitelj, rodoljub, urednik, zborovodja, glasba, domoznanstvo, okraj, ormoški.

Pisni vir

–Slovenski biografski leksikon 1925–1991. Elektronska izdaja. Ljubljana: SAZU, 2009.

Spletni viri

- mojkraj.info/index.php/vdorikrucov: Vodič po zgodovini.
- sl.wikisource.org/wiki/Pesoglavci,_pe: Narodno blago Koroških Slovencev.
- users.volja.net/marijankr/Z12-brata.html.

Literatura

- Emil Adamič: *Glasbena zapuščina Antona Hajdriha*; Spisi. 11/1912, 4. zv., Novi akordi.
- Dr. Ivan Geršak: *Ormoški spomini*. Fran Rakuša. Založila »Ormoška posojilnica«, 1902, str. 159–161.
- Fran Levec: *Slovensko petje v preteklih dobah*. Ljubljanski zvon, letnik 10, 1890, št. 9.
- Fran Rakuša: *Domoznanstvo ormoškega okraja*. Maribor, 1886.

Povzetek

V prispevku sta predstavljena življenjska pot in delo velikega ormoškega domoljuba in učitelja Frana Rakuše, rojenega v Cvetkovicah pri Ormožu, ki ga prištevamo med začetnike slovenskega glasbenega zgodovinopisja. Po končanem učiteljsku je poučeval na Humu, Kogu in v Podgorcih, kjer je deloval kot rodoljub in se zavzemal za zbiranje domoznanstvenega gradiva. Napisal je obsežno delo, v katerem je predstavljeno domoznanstvo ormoškega okraja. Sodeloval je v učiteljskem stanovskem društvu in pisal strokovne članke s tega področja. Ko se je preselil v Trst, je začel pisati dela z glasbenega področja. Napisal je knjigo o zgodovini slovenske glasbe ter deloval tudi kot zborovodja.